

TOMASZ GÓRNY
UNIwersytet Warszawski

RELOKACJA MUZYKALIÓW PO II WOJNIE ŚWIATOWEJ
– PRZYPADK POMORZA ZACHODNIEGO*

WSTĘP

W trakcie i po II wojnie światowej doszło do bezprecedensowego przemieszczenia zasobów bibliotecznych i archiwalnych, w tym licznych muzykaliów. W wyniku zmiany granic tereny, które przed wojną znajdowały się pod polską administracją, weszły w skład innych państw. Na przykład Lwów, do roku 1939 jedno z najważniejszych centrów życia intelektualnego i muzycznego Polski, stał się częścią Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej. Z kolei wschodnie obszary Rzeszy, a wraz z nimi liczne księgozbiory ukryte na tych terenach przed bombardowaniem, weszły w skład Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Najbardziej znany przypadek dotyczy zbiorów berlińskiej Preußische Staatsbibliothek, zawierających bezcenne muzykalia, w tym autografy Bacha, Beethovena i Mozarta oraz liczne stare druki. Mimo że zasób ten od lat rozpała wyobraźnię badaczy reprezentujących różne dyscypliny naukowe, a nawet polityków oraz opinii publicznej, i w konsekwencji doczekał się stosunkowo obszernej literatury naukowej¹, to jednak jego losy nie zostały do końca wyjaśnione, zaś zaginione dokumenty ciągle wypływają na światło dzienne. Na

* Artykuł powstał w ramach projektu „Nowe źródła – nowe perspektywy”. Finansowanie: Uniwersytet Warszawski, Inicjatywa Doskonałości – Uczelnia Badawcza (decyzja nr BOB-IDUB-622-154/2022).

1 Zob. m.in.: Monika Jaglarz, Julia Madajczak, „Berlinka”, w: Julia Madajczak, Katarzyna Granicka, Szymon Gruda, Monika Jaglarz, José Luis de Rojas, *Aztecka układanka. Szesnastowieczny rękopis ze zbiorów Biblioteki Jagiellońskiej*, red. Julia Madajczak, Szymon Gruda, Warszawa 2021, s. 15–24; *Bestände der ehemaligen Preussischen Staatsbibliothek zu Berlin in der Jagiellonen-Bibliothek. Forschungsstand und -perspektiven*, red. Monika Jaglarz, Katarzyna Jaśtał, Berlin 2018; Werner Schochow, *Bücherschicksale. Die Verlagerungsgeschichte der Preussischen Staatsbibliothek. Auslagerung, Zerstörung, Entfremdung, Rückführung. Dargestellt aus den Quellen*, Berlin–New York 2003; Włodzimierz Kalicki, *Ostatni jeniec wielkiej wojny. Polacy i Niemcy po 1945 roku*, Warszawa 2002.

przykład w roku 2014 w klasztorze Dominikanów w Krakowie odnaleziono cenne materiały pochodzące z kolekcji berlińskiej². Lokalizacja ta jest zrozumiała, ponieważ część zbiorów po odkryciu ich na terenie Dolnego Śląska, a przed złożeniem w depozycie w Bibliotece Jagiellońskiej, była przechowywana w magazynach utworzonych u krakowskich zakonników. Zresztą magazynów tego typu było zdecydowanie więcej, a zatem nie jest wykluczone, że część „Berlinki” kryje się w jakimś zapomnianym archiwum kościelnym lub świeckim. Casus ten wskazuje, że analiza toczącego się tuż po wojnie procesu relokacji może wiele wyjaśnić i być może wskazać nowe, nieoczywiste lokalizacje przechowywania cennych zbiorów bibliotecznych, w tym nut i książek o muzyce.

Studium niniejsze poświęcone jest temu właśnie zagadnieniu. Szczególnie zaś rozważono tu problem zabezpieczania i repartycji muzykaliów na terenie Pomorza Zachodniego. W instytucjach tego regionu znajdują się cenne zbiory muzyczne, które jak dotąd nie zostały gruntownie opracowane. I tak na przykład w Książnicy Pomorskiej w Szczecinie przechowywane są bardzo ciekawe muzykalia³, m.in. dwa osiemnastowieczne manuskrypty z utworami Johanna Sebastiana Bacha. Pierwszy (sygnatura MusMs5) zawiera kopię *Das wohltemperierte Clavier I* oraz *Fugę d-moll* Johanna Petera Kellnera, dawniej przypisywaną Bachowi (BWV Anh. 180), natomiast drugi (sygnatura MusMs6) odpis *Suit angielskich* z 1775 roku. Szczególnie cenna jest kopia 48 preludeów i fug. Została ona spisana niezidentyfikowaną jak dotąd ręką najprawdopodobniej w kręgu Bacha w roku 1740⁴. Książnica Pomorska dysponuje również ciekawymi manu-

- 2 Zdzisław Pietrzyk, „Polonica in Albums Forming Part of the Former Prussian State Library in Berlin (Now Held by the Jagiellonian Library) Which Were Brought to Light in 2014”, w: *Bestände der ehemaligen Preussischen Staatsbibliothek zu Berlin*, s. 103–116.
- 3 Na temat zasobu muzykaliów Książnicy Pomorskiej zob.: Tomasz Górny, „Muzyczne tajemnice Szczecina”, *Ruch Muzyczny* 66 (2022), nr 21, s. 42–43; Małgorzata Mazikiewicz, „Kolekcja starych druków muzycznych w zbiorach Książnicy Pomorskiej”, w: *Biblioteka muzyczna 2000–2006 = Music Library 2000–2006*, red. Stanisław Hrabia, Andrzej Spóz, Warszawa 2008, s. 67–76; teże, „Zbiory muzyczne biblioteki Marienstifts-Gymnasium w zasobie Oddziału Muzycznego Książnicy Pomorskiej”, w: *Biblioteka muzyczna 2000–2006 = Music Library 2000–2006*, s. 91–94; teże, „Zbiory muzyczne Książnicy Pomorskiej w Szczecinie”, w: *Biblioteka muzyczna 2000–2006 = Music Library 2000–2006*, s. 95–100; Cecylia Judek, „Zbiory specjalne”, w: *Od Stadtbibliothek do Książnicy Pomorskiej 1905–2005 = From the Stadtbibliothek to the Pomeranian Library 1905–2005 = Von der Stadtbibliothek zur Pommerschen Bibliothek 1905–2005*, red. Hanna Niedbał, Barbara Chojnacka, Agnieszka Gnat-Leśnińska, Szczecin 2005, s. 87–120 (szczególnie s. 94–98); Wiesława Dziechciowska, „Zbiory muzyczno-fonograficzne Książnicy Szczecińskiej”, *Bibliotekarz Zachodniopomorski* 28 (1987) nr 1–2, s. 33–43; Wiesława Dziechciowska, „XVIII-wieczne wydania nut w Oddziale muzyczno-fonograficznym Książnicy Szczecińskiej”, *Bibliotekarz Zachodniopomorski* 28 (1987) nr 1–2, s. 44–57; Alicja Oświecińska, „Wybrane XIX-wieczne druki muzyczne w zbiorach Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki Publicznej w Szczecinie”, *Bibliotekarz Zachodniopomorski* 21 (1980) nr 3, s. 16–21; Anna Chylińska, Jadwiga Rynkiewicz, „Zbiory muzyczne Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki Publicznej w Szczecinie”, *Bibliotekarz* 33 (1966) nr 7–8, s. 228–231.
- 4 Autor przygotowuje obecnie osobny artykuł poświęcony źródłom bachowskim z Książnicy Pomorskiej w Szczecinie.

skryptami pochodzącymi ze zbioru Marienstifts-Gymnasium⁵ oraz innymi muzykami, np. rękopisami z muzyką Mozarta (w tym kopią opery *Don Giovanni* z 1796 roku!) czy pierwodrukami i autografami utworów Karla Loewego. Liczne dokumenty dotyczące tego właśnie twórcy przechowywane są również w Archiwum Państwowym w Szczecinie, toteż z pewnością warto poświęcić im więcej uwagi w przyszłych badaniach. Rozważania niniejsze nie dotyczą wszak poszczególnych zbiorów muzycznych, ale samego procesu zabezpieczania i repartycji muzykaliów tuż po II wojnie światowej.

OGÓLNE RAMY AKCJI ZABEZPIECZANIA KSIĘGOZBIORÓW W POWOJENNEJ POLSCE

W końcowym okresie działań wojennych i w pierwszych latach powojennych księgozbiory narażone były na liczne niebezpieczeństwa⁶, szczególnie zaś zbrodnie wojenne Niemców (np. spalenie unikatowych zbiorów Biblioteki Ordynacji Kraśińskich w Warszawie bez uzasadnienia militarne) oraz przemarsz wojsk sowieckich, dla których dobra ruchome (książki, obrazy itp.) stanowiły zdobycze wojenne wywożone w głąb Związku Radzieckiego albo obiekt zemsty za szkody wyrządzone przez wojska niemieckie na wschodzie. Ponadto książki służyły do zaspokajania najbardziej podstawowych potrzeb, np. były wykorzystywane jako papier do papierosów, a nawet jako opał. Dodatkowo nagminnym procederem były grabieże prowadzone przez mniej lub bardziej zorganizowane grupy szabrowników, złożone przeważnie z obywateli polskich. Szczególnie narażone na ich działania były majątki podworskie, oddalone od centrów miast i pozbawione należytej opieki, ale brawurowe akcje kradzieży zdarzały się nawet w strzeżonych i zamkniętych miejscach przechowywania książek. Nowi „właściciele” często usuwali *ex librisy* oraz inne znaki proveniencyjne i wystawiali książki na sprzedaż, co wprawdzie nie prowadziło do unicestwienia fizycznego woluminów (jak w przypadku wielu działań militarnych), ale jednak owocowało rozpraszaniem księgozbiorów na szeroką skalę. Te i inne zagrożenia sprawiły, że polskie władze podjęły szereg działań zmierzających do ochrony zbiorów bibliotecznych. Proces ten można – jak proponuje Ryszard Nowicki⁷ – podzielić na trzy etapy, które zostaną krótko scharakteryzowane poniżej.

5 Agnieszka Borysowska, „Główne zespoły proveniencyjne w zabytkowych zbiorach Książnicy Pomorskiej im. Stanisława Staszica w Szczecinie”, w: *Książka dawna i jej właściciele = Early Printed Books and Their Owners*, red. Dorota Sidorowicz-Mulak, Agnieszka Franczyk-Cegła, Wrocław 2017, t. 1, s. 133–155; Małgorzata Mazikiewicz, „Zbiory muzyczne biblioteki Marienstifts-Gymnasium”, s. 91–94; Martin Wehrmann, *Geschichte der Bibliothek des Marienstifts-Gymnasiums in Stettin*, Stettin 1894.

6 Ryszard Nowicki opublikował szereg dokumentów dotyczących tego procesu: Ryszard Nowicki, *Powojenna ochrona zbiorów bibliotecznych w Polsce w latach 1944–1955. Wybór źródeł*, Bydgoszcz 2013.

7 Ibid., s. 11–17.

1944–1946: zabezpieczanie i ochrona zbiorów przed fizycznym unicestwieniem

Pierwsze dokumenty dotyczące powojennej akcji zabezpieczania książek powstawały już w 1944 roku. I VIII, tj. w dniu wybuchu powstania warszawskiego, Resort Oświaty Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego wezwał nauczycieli polskich, aby przeprowadzili akcję zbierania książek pomocnych w procesie nauczania⁸, zaś 29 XI 1944 r. wydał okólnik ze wskazówkami dla władz szkolnych w sprawie zabezpieczania zbiorów bibliotecznych⁹. W kolejnych miesiącach i latach wytyczne dotyczące ochrony instrumentów naukowych oraz księgozbiorów kierowały władze wojska polskiego oraz innych instytucji odradzającego się państwa polskiego, szczególnie Ministerstwo Oświaty, które w zarządzeniu z 15 II 1945 r. przekazało odpowiedzialność za akcję zabezpieczania książek w ręce okręgowych kierowników bibliotecznych¹⁰. W omawiany proces zaangażowane były również Ministerstwo Kultury i Sztuki, Ministerstwo Rolnictwa i Reform Rolnych, Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego, a także władze lokalne (np. referaty kultury i sztuki w starostwach), organizacje społeczne itp.¹¹. Duże znaczenie miały różne akty prawne odnoszące się do mienia poniemieckiego, w tym ustawa z 6 V 1945 r., która definiowała dwa podstawowe pojęcia: majątku opuszczonego (tj. takiego, który w wyniku działań wojennych nie znajduje się w posiadaniu właściciela) oraz porzuconego (tj. takiego, który był własnością państwa niemieckiego lub niemieckich obywateli i został pozostawiony na terenie Polski)¹². W październiku 1945 r. odbyła się pierwsza polska powojenna konferencja dotycząca kwestii bibliotecznych¹³. Spotkanie stało się okazją do namysłu nad trwającą akcją zabezpieczania księgozbiorów i odbudowy bibliotek. W procesie tym jedną z ważniejszych ról odegrał dr Józef Grycz, który od 1 IV 1945 r. pracował w Wydziale Bibliotek Ministerstwa Oświaty, a od 1 IV 1946 r. kierował działaniami powstałej

8 Dziennik Urzędowy Resortu Oświaty 1944, nr 1–4, s. 4 (przedruk w: *ibid.*, s. 21).

9 Dziennik Urzędowy Resortu Oświaty 1944, nr 1–4, poz. 32 (przedruk w: *ibid.*, s. 23–24). Inne ważne dokumenty zawierające tego typu rekomendacje to przygotowane przez Józefa Grycza *Wskazówki dla prowadzących akcję zabezpieczenia bibliotek i zbiorów bibliotecznych* (Warszawa–Poznań 1945) oraz instrukcja Ministerstwa Oświaty z 25 I 1946 r. w sprawie postępowania z opuszczonymi i porzuconymi księgozbiorami: Dziennik Urzędowy Ministerstwa Oświaty 1946, nr 1, poz. 13 (przedruk w: R. Nowicki, *Powojenna ochrona*, s. 50–55).

10 Byli to dyrektorzy następujących ksiąźnic: Biblioteki Jagiellońskiej (woj. krakowskie i kieleckie), Biblioteki Publicznej w Katowicach (woj. śląskie), Biblioteki Miejskiej w Łodzi (woj. łódzkie), Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu (woj. poznańskie i pomorskie). Ryszard Nowicki, „Zabezpieczanie księgozbiorów po II wojnie światowej w Polsce”, *Napis* 11 (2005), s. 277–287 (szczególnie s. 278).

11 *Ibid.*, s. 279.

12 Dziennik Ustaw 1945, nr 17, poz. 97, zob.: R. Nowicki, *Powojenna ochrona*, s. 30.

13 Ukazał się tom pokonferencyjny zbierający referaty wygłoszone w trakcie tego wydarzenia: *Aktualne zagadnienia bibliotekarskie. Pierwsza powojenna konferencja okręgowych wizytatorów bibliotek w dniach 24–27 października 1945 r. w Pabianicach*, Warszawa 1946.

kilka tygodni wcześniej (12 III 1946 r.) Naczelnej Dyrekcji Bibliotek w Ministerstwie Oświaty¹⁴.

1 XII 1945 r. powołano do życia Delegaturę Ministerstwa Oświaty do zabezpieczenia księgozbiorów opuszczonych i porzuconych w niezniszczonym przez działania wojenne Krakowie¹⁵, zaś na stanowisko swojego delegata minister mianował Stanisława Sierotwińskiego¹⁶. Zarządzenie w tej sprawie nie zostało jednak podane do publicznej wiadomości (odpowiedni dokument trafił jedynie do wybranych instytucji¹⁷), a działalność nowo utworzonej instytucji utajniono. Jurysdykcja Delegatury, poza Małopolską, obejmowała zachodnie i północne tereny Polski w jej nowych granicach. Rozległy obszar działań instytucji został podzielony na sześć oddziałów: 1) krakowski, 2) wrocławski, 3) szczeciński, 4) gdański, 5) olsztyński oraz 6) lubuski. Sierotwiński przystąpił do działania i mimo licznych trudności (braku odpowiedniego zaopatrzenia, skromnych funduszy, małej liczby pracowników) w krótkim czasie od 1 XII 1945 do 31 XII 1946 r. zabezpieczył i ochronił przed zniszczeniem ok. 5 milionów 500 tysięcy książek¹⁸, z czego ok. 1 milion 800 tysięcy – w tym słynną „Berlinkę” – kazał przewieźć do Krakowa¹⁹.

14 Zob. m.in. Ryszard Nowicki, „Rola Józefa Grycza w powojennej ochronie zbiorów bibliotecznych”, *Z badań nad książką i księgozbiorem historycznymi* 5 (2011), s. 89–108; Andrzej Mężyński, *Józef Grycz (1890–1954) organizator polskiego bibliotekarstwa*, Warszawa 2020.

15 Ryszard Nowicki, „Działalność krakowskiej Delegatury Ministerstwa Oświaty do zabezpieczenia księgozbiorów opuszczonych i porzuconych na Pomorzu Zachodnim”, w: *Ochrona zbiorów bibliotecznych*, red. Ryszard Nowicki, Joanna Gomoliszek, Katarzyna Wodniak, Bydgoszcz 2016, s. 85–96.

16 Ryszard Nowicki, „Działalność Stanisława Sierotwińskiego w latach 1945–1946 jako delegata Ministerstwa Oświaty do zabezpieczania księgozbiorów opuszczonych i porzuconych na Ziemiach Zachodnich”, *Roczniki Biblioteczne* 50 (2006), s. 13–44. Dokumenty dotyczące działalności krakowskiej Delegatury są obecnie przechowywane w Archiwum Biblioteki Jagiellońskiej jako *Archiwum Delegata Ministerstwa Oświaty do zabezpieczenia księgozbiorów opuszczonych i porzuconych* (w skrócie ABJ ADMO). Na zasób ten składa się pięćdziesiąt jednostek archiwalnych, które nie zostały jak dotąd opracowane i nie mają sygnatur. Uprzejmie dziękuję Panu Grzegorzowi Fularze z Sekcji Rękopisów Biblioteki Jagiellońskiej za udostępnienie tych materiałów, wyczerpujące informacje na ich temat, a także ogromną pomoc w przeszukiwaniu zasobu.

17 Mimo utajnienia Antoni Knot odnotował istnienie Delegatury w roku 1947: Antoni Knot, *Polskie prawo biblioteczne. Zbiór przepisów prawnych dotyczących bibliotek*, Wrocław–Warszawa 1947, s. 117.

18 Dla porównania na koniec roku 2020 zbiory Biblioteki Narodowej w Warszawie, czyli największej ksiąźnicy w kraju, do której co roku trafia egzemplarz obowiązkowy, wynosiły ok. 9 milionów 800 tysięcy woluminów; <https://www.bn.org.pl/o-nas/zbiory-bn/zbiory-bn/>, dostęp 5 VI 2023. Jeszcze bardziej wymowne są wyliczenia z XX wieku. W roku 1980 zasób Biblioteki Narodowej szacowano na ok. 3 miliony 770 tysięcy jednostek, w tym ok. 70 tys. muzykaliów, zob.: Lucjan Biliński, „Zbiory historyczne i regionalne w bibliotekach publicznych a Narodowy Zasób Biblioteczny”, w: *Zbiory zabytkowe w bibliotekach publicznych. Materiały z konferencji. Opole, 5–6 listopada 1998*, red. Mirosława Koćwin, Opole 1998, s. 29–74 (na s. 31). Liczby te dobitnie pokazują doniosłość działań Sierotwińskiego oraz jego współpracowników.

19 R. Nowicki, „Działalność Stanisława Sierotwińskiego”, s. 38.

1947–1949: sortowanie i repartycja zbiorów

Szybko okazało się, że dużym wyzwaniem jest nie tylko ochrona i zwożenie książek z terenu, lecz także zorientowanie się w ogromnym zasobie uratowanych egzemplarzy, które przeliczano na kilogramy, skrzynie, furmanki, a nawet wagony kolejowe. 25 I 1946 r. Ministerstwo Oświaty wydało instrukcję²⁰, zgodnie z którą w zabezpieczonych księgozbiorach należało wydzielić całości spójne pod względem proveniencji albo tematyki. Następnie ministerstwo zalecało, aby książki sortować według następujących kategorii: a) druki starsze (do roku 1800), b) rękopisy, c) kartografia, d) grafika, e) nuty. W każdej kategorii należało wydzielić polonica, zaś resztę księgozbioru (wydawnictwa z XIX i XX w.) posegregować tematycznie. Docenić należy postulat zachowania spójności proveniencyjnej, choć jednocześnie trzeba zaznaczyć, że zadanie to często przerastało skromne środki przyznane okręgowym oddziałom krakowskiej Delegatury. Zresztą samo Ministerstwo Oświaty przydzielało księgozbiory wbrew tej zasadzie, np. wspinała biblioteka Schaffgotschów z Cieplic Śląskich-Zdroju (niem. Bad Warmbrunn) na Dolnym Śląsku po licznych sporach²¹ trafiła w kilka różnych miejsc, głównie do Wrocławia, Warszawy, Katowic²² i Lublina²³. Liczne muzykalia z tej kolekcji znajdują się obecnie w Bibliotece Narodowej w Warszawie²⁴.

Kwestia sortowania i rozdzielania zbiorów pomiędzy różne krajowe instytucje stała się kluczowa dla drugiego okresu akcji zabezpieczania księgozbiorów, czyli lat 1947–49. 1 II 1947 r. Ministerstwo Oświaty powołało do życia główne zbiornice – sortownie, do których zwożono zabezpieczone materiały²⁵. Były to jednostki samodzielne

- 20 Dziennik Urzędowy Ministerstwa Oświaty 1946, nr 1, poz. 13, zob.: R. Nowicki, *Powojenna ochrona*, s. 50–54.
- 21 Zob. m.in.: Dorota Sidorowicz-Mulak, „Kulisy budowania ossolińskiej kolekcji starych druków w powojennym Wrocławiu w latach 1946–1949”, w: *Mówią zbiory. Wykłady ossolińskie 2019–2020*, red. Teresa Sokół, Wrocław 2020, s. 227–272 (szczególnie s. 256–260); R. Nowicki, „Zabezpieczanie księgozbiorów”, s. 285–286.
- 22 Właściwie do Bytomia, gdzie znajdował się główny magazyn Zbiornicy Księgozbiorów Zabezpieczonych w Katowicach. Zasób ten (względnie jego część) dopiero w latach dziewięćdziesiątych trafił do Warszawy, zob.: Ryszard Nowicki, *Rola katowickiej Zbiornicy Księgozbiorów Zabezpieczonych w powojennej ochronie zbiorów bibliotecznych w Polsce*, Bydgoszcz 2015, s. 212, 215.
- 23 Ryszard Nowicki, „Księgozbiory zabezpieczone w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II w Lublinie”, w: *Biblioteka w czasie – czas w bibliotece*, t. 1, *Przez dzieje ku współczesności*, red. Stanisława Wojnarowicz, Bogusław Kasperek, Lublin 2015, s. 187–203 (szczególnie s. 200).
- 24 Zob.: Urszula Świątek, *Muzykalia z Biblioteki Majorackiej Schaffgotschów w świetle inwentarza muzycznego PL-Wn Mus. 1338*, Uniwersytet Warszawski 2021 (praca licencjacka).
- 25 Zob. m.in.: Ryszard Nowicki, „Polskie zbiornice księgozbiorów zabezpieczonych w latach 1947–1955”, w: *Oblicza współczesnej bibliologii. Konteksty i transgresje*, red. Grzegorz Czapnik, Zbigniew Gruszka, Jacek Ladorucki, Łódź–Warszawa 2014, s. 115–137; tegoż, „Aleksander Birkenmajer jako wizytator Zbiornicy Księgozbiorów Zabezpieczonych we Wrocławiu”, *Biblioteka 17* (2013) nr 26, s. 139–151; Andrzej Dróżdź, „Działalność katowickiej Zbiornicy Księgozbiorów Zabezpieczonych na Górnym i Dolnym Śląsku w latach 1947–1955”, *Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka* 67 (2012), nr 2, s. 81–101; Artur Jazdon, „Bolesław Świdorski jako kierownik Zbiornicy Księgozbiorów Zabezpieczonych w Poznaniu

(podlegające bezpośrednio Ministerstwu) i mieściły się w następujących ośrodkach: Kraków (Karol Badecki)²⁶, Toruń (Stefan Burkhardt, Ludwik Kolankowski), Gdańsk (Marian Pelczar, Helena Kalewska), Szczecin (Maria Quirini), Katowice (Franciszek Szymiczek), Poznań (Aleksander Birkenmajer, Bolesław Świdorski) oraz Wrocław (Edward Zubik)²⁷. Zadaniem tych instytucji była kontynuacja zwożenia zbiorów z terenu, a także rozeznanie i posegregowanie zbiorów według wspomnianej wcześniej instrukcji z 1946 roku. Wreszcie, na podstawie upoważnień wystawionych przez Ministerstwo Oświaty, zbiornice wydawały zasoby odpowiednim instytucjom w całym kraju.

1950–1955: likwidacja zbiornic, przewożenie zbiorów do Katowic i Bytomia

31 XII 1949 r. rozwiązano formalnie działalność sześciu zbiornic (w rzeczywistości działały do początku lat pięćdziesiątych, ponieważ z terenu cały czas zwożono książki), a jedną z nich, katowicką, przekształcono na centralny punkt gromadzenia i repartycji książek²⁸. W wyniku tych zmian na Śląsk²⁹ zwożono nierozdysponowane jeszcze woluminy z innych miast. Ośrodkiem zarządzał Franciszek Szymiczek. Od jesieni 1951 r. zbiornica podlegała Ministerstwu Kultury i Sztuki³⁰. 17 grudnia tego roku Centralny Zarząd Bibliotek skierował do władz wojewódzkich pismo, w myśl którego wszystkie opuszczone i porzucone zbiory należało kierować do Katowic. W konsekwencji otrzymywano tam dziesiątki zgłoszeń z całego kraju i rozpoczęto przejmowanie księgozbiorów z wielu różnych instytucji, np. Miejskiej Biblioteki Publicznej w Tarnowie (20 tys. tomów) czy Miejskiego Wydziału Kultury w Łodzi (również 20 tys. tomów)³¹. Ponadto Franciszek Szymiczek podejmował szereg podróży służbowych w celu poszukiwania nieujawnionych dotychczas zasobów

– przyczynek do poznańskiego okresu działalności”, w: *Bibliotekarstwo według Bolesława Świdorskiego – myśl, praktyka, dydaktyka. Księga pamiątkowa*, red. Stanisława Kurek-Kokocińska, Łódź 2009, s. 35–55; Ryszard Nowicki, „Rezultaty działalności Zbiornicy Księgozbiorów Zabezpieczonych w Szczecinie w latach 1947–1950”, *Roczniki Biblioteczne* 51 (2007), s. 169–188.

26 W nawiasach podaję nazwiska osób kierujących pracami.

27 R. Nowicki, „Polskie zbiornice księgozbiorów”, s. 115–137.

28 Ryszard Nowicki, „Rozpraszanie księgozbiorów na przykładzie działalności Zbiornicy Księgozbiorów Zabezpieczonych w Katowicach w latach 1947–1955”, w: *Księgozbiory rozproszone. Losy księgozbiorów historycznych po II wojnie światowej. Materiały z konferencji naukowej zorganizowanej przez Muzeum Zamkowe w Malborku 19 października 2012 roku*, red. Aleksandra Siuciak, Malbork 2015, s. 31–50; A. Drózd, „Działalność katowickiej Zbiornicy”, s. 89–100.

29 Główny magazyn katowickiej Zbiornicy w latach pięćdziesiątych znajdował się w Bytomiu. Wcześniej książki gromadzono w Bytomiu, Katowicach oraz kilkunastu magazynach powiatowych, por.: R. Nowicki, *Rola katowickiej Zbiornicy*, s. 63–69, 98.

30 Prawnie usankcjonowano tę zmianę dopiero 10 IV 1952 r., zob.: R. Nowicki, „Działalność krakowskiej Delegatury”, s. 87.

31 R. Nowicki, *Rola katowickiej Zbiornicy*, s. 115–117. Zob. też: A. Drózd, „Działalność katowickiej Zbiornicy”, s. 90.

poniemieckich³². Wreszcie do Katowic docierały również stosunkowo niewielkie transporty książek rewindykowanych z zagranicy i wysyłanych do Polski w ramach powojennej pomocy i darów. Ze względu politycznych i ideologicznych do zasobów tych – tak jak do wszystkiego, co miało związek z Zachodem – podchodzono z dużą dozą nieufności i w konsekwencji nie uwzględniano ich w ogólnych zestawieniach statystycznych zbiornicy, lecz w tajnych dokumentach³³. Sprawy ideologiczne odgrywały zresztą w latach pięćdziesiątych dużą rolę i były jednym z powodów przeznaczania setek tysięcy książek zabezpieczonych na makulaturę³⁴, choć trzeba podkreślić, że zbiory specjalne (w tym m.in. rękopisy, druki wydane do roku 1800 oraz nuty z wyłączeniem śpiewników w języku niemieckim), historyczne i naukowe niezmiennie podlegały ochronie. W kontekście tym warto wspomnieć, że Franciszek Szymiczek już w latach czterdziestych prowadził odmienną od innych zbiornic politykę, mianowicie nie zwoził do Bytomia i Katowic wszystkich zabezpieczonych zbiorów, lecz na miejscu poddawał je wstępnej selekcji, co – w jego opinii – pozwalało na ocalenie jedynie wartościowych dzieł i „niezaśmiecanie” magazynów zbędnymi pozycjami. Zresztą spośród tych już wysortowanych i przewiezionych do magazynów pozycji również liczne woluminy przeznaczał na makulaturę³⁵. Zbiornica Księgozbiorów Zabezpieczonych w Katowicach zakończyła działalność 31 XII 1955 roku. Na początku kolejnego roku została przekształcona w Dział Zbiorów Zabezpieczonych Biblioteki Narodowej z siedzibą w Katowicach (wówczas noszących nazwę Stalinogradu) i w tej formule działała aż do lat dziewięćdziesiątych XX wieku³⁶. Jak szacuje Ryszard Nowicki, w okresie 1947–55 w katowickiej instytucji zabezpieczono 1 034 849 woluminów, z czego 540 174 wydano kilkuset instytucjom, 398 860 przeznaczono na makulaturę, zaś 95 815 pozostało w magazynach³⁷. Ponadto setki tysięcy egzemplarzy oddano na przemiał bez zwożenia do zbiornicy i ujmowania w wykazach statystycznych. Na l. 1950–55, czyli okres likwidacji pozostałych zbiornic, przypada większość pozyskanych przez katowicki ośrodek książek, mianowicie 701 732 tomy, z których 291 089 oddano bezpłatnie bibliotekom w całym kraju³⁸.

32 R. Nowicki, *Rola katowickiej Zbiornicy*, s. 115, 123–129.

33 *Ibid.*, s. 129–133.

34 Franciszek Szymiczek jako tajny współpracownik SB (od 1949 r.) zapewne nadawał się w oczach władz na osobę oceniającą nieprawomyślność utylizowanych pozycji, niemniej przekazywanie książek na makulaturę – zgodnie z wytycznymi Centralnego Zarządu Bibliotek – miało się odbywać komisyjnie i z udziałem lokalnego przedstawiciela partii, zob.: *ibid.*, s. 140. Na temat działalności agenturalnej Szymiczka zob.: Sebastian Rosenbaum, „Bibliotekarz, historyk, agent. Casus Franciszka Szymiczka”, *Studia Śląskie* 68 (2009), s. 134–169.

35 R. Nowicki, *Rola katowickiej Zbiornicy*, s. 134–146.

36 Od roku 1970 jako Oddział Zbiorów Zabezpieczonych w Bytomiu, zob.: *ibid.*, s. 213–216.

37 Stan na 15 XII 1955 roku, por.: *ibid.*, s. 224–231.

38 *Ibid.*, s. 226.

ZABEZPIECZANIE MUZYKALIÓW W SZCZECINIE
I NA TERENIE POMORZA ZACHODNIEGO

W Archiwum Zakładowym Książnicy Pomorskiej w Szczecinie (w skrócie AZKPS)³⁹, Archiwum Akt Nowych w Warszawie⁴⁰ oraz Bibliotece Jagiellońskiej w Krakowie⁴¹ zachowały się rozmaite materiały dotyczące szczecińskiego ośrodka: sprawozdania terenowe, korespondencja z różnymi instytucjami, zestawienia statystyczne przydzielanych książek, a także dokumenty dotyczące struktury organizacyjnej i kwestii finansowych. Ze świadectw tych wynika, że działania natrafiały na rozmaite przeszkody, począwszy od najbardziej prozaicznych (ciągle psujący się samochód, małe przydziały paliwa, brak zarówno wykwalifikowanych pracowników bibliotecznych, jak i wystarczającej liczby osób wykonujących pracę fizyczną), aż po konflikty interesów i spory kompetencyjne.

Tuż po wojnie porzuconymi księgozbiorami na terenie Pomorza Zachodniego zajmował się m.in. Zarząd Miejski w Szczecinie oraz Wojewódzka Komisja Opieki nad Książkami przy Kuratorium Okręgu Szkolnego Szczecińskiego, a mimo to książki wywożono w różnych kierunkach⁴². Dopiero aktywność Marii Quirini pozwoliła na prowadzenie usystematyzowanych prac ochronnych. Początkowo Quirini była wysłanniczką Delegatury Ministerstwa Oświaty w Krakowie i, działając w ramach tej struktury do końca roku 1946, zabezpieczyła ok. 900 tysięcy tomów⁴³. Z kolei w l. 1947–50 kierowała Zbiornicą Księgozbiorów Zabezpieczonych w Szczecinie. Ze względu na dużą liczbę książek wciąż pozostających w terenie poza główną siedzibą w Szczecinie, uruchomiono wówczas zbiornice-sortownie w Koszalinie, Słupsku,

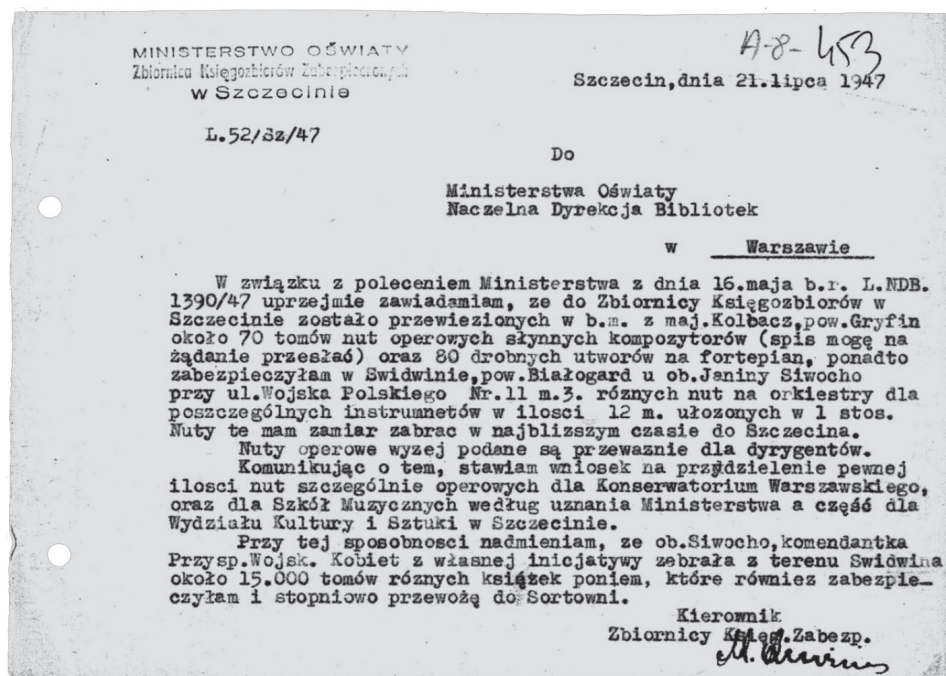
39 W AZKPS przechowywane są liczne dokumenty dotyczące działalności Marii Quirini i Zbiornicy Księgozbiorów Zabezpieczonych. Obecnie mieszczą się one w ośmiu teczkach (A-2, A-5, A-6, A-7, A-8, A-9, A-10, A-11), które ze względu na zły stan zachowania udostępniane są w postaci mikrofilmów oraz w formie zdigitalizowanej na płycie CD (łącznie 3359 plików). Uprzejmie dziękuję Pani Jolancie Liskowackiej, kierownicze Działu Zbiorów Specjalnych w Książnicy Pomorskiej w Szczecinie, za udostępnienie tego zasobu. Agnieszka Borysowska podaje, że cztery teckki zaginęły po roku 2000, zob.: Agnieszka Borysowska, „Pisarze i książki. Glosa do działalności Zbiornicy Księgozbiorów Zabezpieczonych (1947–1950) w Szczecinie”, *Bibliotekarz Zachodniopomorski* 53 (2012) nr 2, s. 5–13 (na s. 8). Ogólny zarys tego zasobu przedstawił Przemysław Garlicki, „Teki Marii Quirini jako źródło do dziejów poniemieckich księgozbiorów na Pomorzu Zachodnim”, w: *Księgozbiory rozproszone*, s. 83–94.

40 W Archiwum Akt Nowych w Warszawie (w skrócie AAN) przechowywane jest końcowe sprawozdanie Marii Quirini z prac Zbiornicy Księgozbiorów Zabezpieczonych w Szczecinie za l. 1947–50 wraz z zestawieniami statystycznymi posegregowanych zasobów: AAN, Ministerstwo Oświaty, sygn. 6955. Poza tym materiały na ten temat znajdują się również w innych jednostkach archiwalnych, np. AAN, Ministerstwo Oświaty, sygn. 6785.

41 ABJ ADMO. Na temat tego zasobu zob. powyżej.

42 Ryszard Nowicki, *Działalność Aleksandra Birkenmajera na rzecz ochrony zbiorów bibliotecznych. Ziemie zachodniej i północnej Polski w latach 1945–1947*, Poznań 2006, s. 181–194.

43 R. Nowicki, „Działalność krakowskiej Delegatury”, s. 94; R. Nowicki, „Działalność Stanisława Sierotwińskiego”, s. 42.

Il. 1. Archiwum Zakładowe Książnicy Pomorskiej w Szczecinie, A-8, k. 453

Stargardzie i Wałczu⁴⁴. O determinacji pracowników⁴⁵ świadczy fakt, że w 1947 r. podjęto się nawet przeszukiwania materiałów zgromadzonych w zbiornicy odpadów – z czterdziestu ton książek wysortowano szesnaście ton literatury naukowej⁴⁶.

Nuty – tak jak inne książki – Maria Quirini pozyskiwała na terenie całego regionu⁴⁷. Na przykład 3 X 1946 r. zabezpieczyła w miejscowości Sławno księgozbiór liczący tysiąc tomów literatury niemieckiej, siedemdziesiąt tomów nut oraz kilka tomów prac muzykologicznych. Ostatecznie przejęła go niemal rok później – 9 IX 1947⁴⁸. Prace muzykologiczne zastała również w Myśliborzu, zaś w Chojnikach śpiewniki z okresu wczesnej nowożytności⁴⁹. Z kolei w lipcu 1947 r. donosiła swym przełożonym o kilku zbiorach muzykaliów (zob. też il. 1):

44 R. Nowicki, „Polskie zbiornice księgozbiorów”, s. 131–132.

45 Na temat osób pracujących w zbiornicy zob.: Przemysław Garlicki, „Maria Quirini i inni pracownicy Zbiornicy Księgozbiorów Zabezpieczonych w Szczecinie”, *Bibliotekarz Zachodniopomorski* 54 (2013) nr 2–3, s. 69–74.

46 AAN, Ministerstwo Oświaty, sygnatura 6955, k. 3.

47 Ryszard Nowicki, „Zbiory specjalne w zbiornicach księgozbiorów zabezpieczonych. Przyczynek do odbudowy bibliotek i bibliotekarstwa polskiego”, w: *Zbiory specjalne w bibliotekach polskich. Problematyka badawcza i organizacyjna*, red. Agnieszka Borysowska, Szczecin 2015 (= *Bibliotekarz Zachodniopomorski* 14), s. 213–227.

48 AZKPS, A-8, k. 431.

49 R. Nowicki, „Działalność krakowskiej Delegatury”, s. 91.

[Pieczęć: MINISTERSTWO OŚWIATY | Zbiornica Księgozbiorów Zabezpieczonych | w Szczecinie] Szczecin, dnia 21. lipca 1947 | L. 52/Sz/47 | Do | Ministerstwa Oświaty | Naczelna Dyrekcja Bibliotek | w Warszawie | W związku z poleceniem Ministerstwa z dnia 16. maja b.r. L.NDB. | 1390/47 uprzejmie zawiadamiam, że do Zbiornicy Księgozbiorów w | Szczecinie zostało przewiezionych w b[iejącym] m[iesiącu] z maj[ątku] Kolbacz [*recte* Kolbacz, niem. Kolbatz], pow[iat] Gryfin | około 70 tomów nut operowych słynnych kompozytorów (spis mogę na | żądanie przesłać) oraz 80 drobnych utworów na fortepian, ponadto | zabezpieczyłam w Swidwinie [*recte* Świdwin, niem. Schivelbein], pow[iat] Białogard u ob[ywatelki] Janiny Siwocho | przy ul. Wojska Polskiego Nr. 11 m[ieszkanie] 3 różnych nut na orkiestry dla | poszczególnych instrumnetów [*recte* instrumentów] w ilości 12 m[etrów?] ułożonych w 1 stos. | Nuty te mam zamiar zabrac w najbliższym czasie do Szczecina. | Nuty operowe wyżej podane są przeważnie dla dyrygentów. | Komunikując o tem, stawiam wniosek na przydzielenie pewnej | ilości nut szczególnie operowych dla Konserwatorium Warszawskiego, | oraz dla Szkół Muzycznych według uznania Ministerstwa a część dla | Wydziału Kultury i Sztuki w Szczecinie. | Przy tej sposobności nadmieniam, że ob[ywatelka] Siwocho, komendantka | Przysp[osobienia] Wojsk[owego] Kobiet z własnej inicjatywy zebrała z terenu Swidwina | około 15.000 tomów różnych książek poniem[ieckich], które również zabezpie- | czyłam i stopniowo przewożę do Sortowni. | Kierownik | Zbiornicy Księg[ozbiorów] Zabezp[ieczonych] | M. Quirini⁵⁰.

Nuty z majątku Kolbacz Maria Quirini wywiozła w lipcu 1947 r.⁵¹, natomiast muzyka z Świdwina w roku 1948⁵² w dwóch transportach: najpierw kilkaset (około sześćset) teczek nut orkiestrowych⁵³, później natomiast „5 mtr. nut na | wysokość w jednym | rządzie w teczka[h]”⁵⁴. (AZKPS, A-11, k. 89). Nie udało mi się ustalić, czy Ministerstwo przychyliło się do wniosku kierowniczkini na temat przeznaczenia nut, skoro jednak proponowała ona instytucje pedagogiczne jako potencjalnych odbiorców, to prawdopodobnie w zbiorach tych dostrzegła przede wszystkim możliwość praktycznego wykorzystania. Wydaje się jednak, że nuty ze szczecińskiej zbiornicy miały też inny charakter. 30 IX 1947 r. dr Marian Łodyński (zastępca dyrektora Biblioteki Narodowej w Warszawie) informował Marię Quirini, że kilka miesięcy wcześniej, 6 VI 1947 r., Narodowa Dyrekcja Bibliotek zdecydowała⁵⁵ o przyznaniu Bibliotece Narodowej zbiorów specjalnych zabezpieczonych w Szczecinie, Koszalinie oraz Słupsku, a dokładniej 361 starodruków, 123 jednostek kartograficznych, jednego rękopisu oraz 313 tomów nut⁵⁶. Prawdopodobnie w tym przypadku chodziło o dużo bardziej wyselekcjonowane i cenniejsze zasoby. Z zestawień statystycznych zbiornicy wynika, że Biblioteka Narodowa

50 AZKPS, A-8, k. 453. Pisownia oryginalna.

51 Por. AZKPS, A-11, k. 86.

52 AZKPS, A-11, k. 1.

53 AZKPS, A-11, k. 87.

54 AZKPS, A-11, k. 89.

55 Naczelna Dyrekcja Bibliotek działała w ramach struktury Ministerstwa Oświaty. Kopia protokołu spotkania komisji repartycyjnej jest dostępna w AZKPS, A-8, k. 415–418.

56 AZKPS, A-8, k. 237–238.

w okresie od maja 1947 do kwietnia 1950 r. otrzymała co najmniej trzy tysiące woluminów muzykaliów⁵⁷.

Wartościowe nuty i książki muzyczne przekazano również do Ministerstwa Kultury i Sztuki. Tak przynajmniej wynika z bardzo serdecznych podziękowań, jakie dyrektor Departamentu Muzyki w tym Ministerstwie skierował do Szczecina 22 XI 1947 roku⁵⁸.

Nuty ze zbiornicy trafiały także do lokalnych instytucji Szczecina: Szkoły Muzycznej⁵⁹, Wydziału Kultury⁶⁰ oraz być może Związku Muzyków⁶¹. Ważnym beneficjentem zabezpieczonych muzykaliów była Biblioteka Uniwersytecka w Toruniu⁶². Na podstawie materiałów zgromadzonych w Archiwum UMK⁶³ Ryszard Nowicki podaje, że w drugiej połowie roku 1946 ze Szczecina do Torunia przewieziono 1 700 woluminów nut⁶⁴. Z kolei z dokumentów przechowywanych w Szczecinie wynika, że nie był to jedyny transport⁶⁵. Pouczająca jest sekwencja wydarzeń, która doprowadziła do wysyłki 327 tomów w roku 1948. Otóż 2 IX 1947 r. dr Leon Witkowski, muzykolog z UMK, rozmawiał osobiście z Marią Quirini w Szczecinie⁶⁶. Prawdopodobnie zyskał wówczas informacje o wartościowych materiałach, ponieważ w wyniku tej rozmowy Dziekanat Wydziału Humanistycznego toruńskiej uczelni poprosił Ministerstwo Oświaty o przydzielenie książek i nut znajdujących się w magazynach zbiornicy w Szczecinie⁶⁷. Dr Józef Grycz (Naczelny Dyrektor Bibliotek) wydał odpowiednią zgodę 11 XI 1947 r. (decyzja nr NDB-3529/47)⁶⁸. 27 XI 1947 r. dr Witkowski

57 *Wykaz książek poniemieckich posegregowanych i wydanych zgodnie z decyzją Ministerstwa Oświaty, Naczelnej Dyrekcji Bibliotek w okresie od 1. 5. 1947 – 30. 4. 1950 roku*, AZKPS, A-11, pozycja 124. W dokumencie tym czytamy również (pozycja 140), że 1263 woluminy zbiorów muzycznych przekazano Bibliotece Narodowej w Warszawie lub Bibliotece Wojewódzkiej [w Szczecinie?] – źródło jest na tyle niejednoznaczne, że trudno stwierdzić, o którą instytucję w rzeczywistości chodziło.

58 „Ministerstwo Kultury i Sztuki wyraża serdeczne podziękowanie za | zabezpieczenie i przekazanie Min. Kultury i Sztuki nut oraz książek muzycznych. Na specjalne uznanie zasługuje wysoce społeczne stanowisko | OB. M. Kwirini. Jej sumienności oraz zrozumieniu ważności spraw kulturalnych Ministerstwo zawdzięcza dużą ilość cennych materiałów muzycznych.” AZKPS, A-8, k. 452. Por. też AZKPS, A-8, k. 455–456. Muzykalia do Ministerstwa Kultury i Sztuki trafiły również w roku 1948, zob. AZKPS, A-11, k. 31.

59 AZKPS, A-11, k. 25. Zob. też: *Wykaz książek poniemieckich*, AZKPS, A-11, pozycja 138.

60 AZKPS, A-11, k. 25, 29. Chodzi zapewne o Wydział Kultury i Sztuki Urzędu Wojewódzkiego. Por. też AZKPS, A-10, k. 83.

61 W *Dzienniku czynności* przy dacie 3 II 1948 r. odnajdujemy następujący wpis: „Załatwianie delegatów z Instytutu Bałtyckiego | Związku Muzyków w Szczecinie, Muzeum Miejskiego”, AZKPS, A-11, k. 3. Można się domyślać, że w przypadku Związku Muzyków pod owym „załatwianiem” kryje się przekazanie nut bądź książek o tematyce muzycznej, niemniej nie zostało to sformułowane wprost. Ponadto należy pamiętać, że sprawę można załatwić negatywnie, toteż kwestia ta musi pozostać otwarta.

62 Por.: R. Nowicki, „Zbiory specjalne w zbiornicach”, s. 221–222.

63 Archiwum Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, *Biblioteka UMK. Zespół 1945–1947 – Dodatek do Sprawozdania Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu za rok akademicki 1945/46*, sygn. 74, k. 41.

64 R. Nowicki, *Działalność Aleksandra Birkenmajera*, s. 83.

65 AZKPS, A-11, k. 21, 27.

66 AZKPS, A-8, k. 17–18.

67 AZKPS, A-8, k. 17–18.

68 AZKPS, A-8, k. 15–16.

zapytywał listownie Marię Quirini o szczegóły dotyczące transportu⁶⁹, ona natomiast 29 II 1948 r. zawiadomiła Wydział Humanistyczny UMK, że delegat tej jednostki może przyjechać do Szczecina⁷⁰. Wreszcie 19 V 1948 r. sporządzono protokół zdawczo-odbiorczy⁷¹, który potwierdza⁷² przekazanie 167 książek muzykologicznych, 27 śpiewników oraz 133 woluminów nut i zobowiązuje do przygotowania w ciągu sześciu tygodni dokładnego spisu przyjętych materiałów w dwóch egzemplarzach⁷³. Kазus ten pokazuje, że cały proces prowadzony był w sposób zorganizowany, uporządkowany i udokumentowany, dlatego wydaje się, że dalsze badania mogą doprowadzić do nowych i ważnych ustaleń na temat miejsc przechowywania cennych kolekcji.

Szczególnie godny uwagi jest przypadek zbiorów berlińskiej Staatsbibliothek. Księgozbiory znajdujące się na obszarze działalności zbiornicy w Szczecinie stanowią, z jednej strony, zasoby pozostawione przez mieszkańców tam wcześniej Niemców – np. w Płotach (niem. Plathe) znajdowała się cenna biblioteka rodu von Bismarck-Osten (Bibliothek Schloss Plathe) – z drugiej natomiast kolekcje wywiezione z innych miejsc i ukryte przed bombardowaniami, np. w zamku Puttkamerów w Pęzinie (niem. Pansin) znaleziono książki z Biblioteki Uniwersyteckiej w Greifswaldzie⁷⁴. W ten sposób na terenie działalności zbiornicy znalazły się zbiory berlińskich instytucji, np. Märkisches Museum⁷⁵, Stadtbibliothek⁷⁶ czy słynnej Staatsbibliothek. Zasoby tej ostatniej instytucji – jak dobrze wiadomo – zabezpieczono na Dolnym Śląsku i przewieziono do Krakowa w 1946 r., gdzie okraszono je pieśszcztliwą nazwą „Berlinka”. Co ciekawe, czterdzieści skrzyń z rękopisami i starodrukami Staatsbibliothek odnaleziono w Szczecinie już w 1945 r.⁷⁷, natomiast dwa lata później Maria Quirini penetrowała pomorskie schowki, do których wywieziono cenne zbiory z Berlina. W sprawozdaniu datowanym na 21 VII 1947 r. pisała do Ministerstwa:

69 AZKPS, A-8, k. 17–18.

70 AZKPS, A-8, k. 13–14.

71 AZKPS, A-8, k. 11–12.

72 Protokół zawiera stosunkowo liczne skreślenia w dosyć zaskakujących miejscach, co sprawia, że jego dokładna treść nie jest do końca jasna. Nie wiadomo też, kiedy powstały te skreślenia (być może już po złożeniu podpisów). Mimo to wydaje się on potwierdzać finalizację przekazania dokumentów.

73 Nie udało mi się jak dotąd odnaleźć tego spisu.

74 R. Nowicki, „Rezultaty działalności Zbiornicy”, s. 173.

75 4 XII 1946 r. z Radunia (powiat Chojnice) do Archiwum Państwowego w Szczecinie przewieziono osiemdziesiąt dwie skrzynie pochodzące z berlińskiego Märkisches Museum i zawierające m.in. starodruki oraz rękopisy. Kilka miesięcy później, 14 VII 1947 r. przekazano je do dyspozycji Marii Quirini. W AZKPS znajduje się protokół zdawczo-odbiorczy z tego wydarzenia (AZKPS, A-6, k. 51), a także kilkadziesiąt innych dokumentów, w tym wykazy zabezpieczonych zbiorów oraz korespondencja na temat ich dalszych losów.

76 AZKPS, A-11, k. 101.

77 Na podstawie dokumentów z Archiwum Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu Ryszard Nowicki podaje, że w lipcu 1945 r. ze Szczecina do Poznania trafiły cenne zbiory, zaś w listopadzie tego roku pracownicy Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu zostali oddelegowani by przejrzeć w Szczecinie czterdzieści skrzyń druków i rękopisów pochodzących z Biblioteki Państwowej w Berlinie, o których poinformowała Dyrekcja Okręgowa Kolei Państwowych w Szczecinie, zob.: R. Nowicki, *Działalność Aleksandra Birkenmajera*, s. 185–186.

[Pieczęć: MINISTERSTWO OŚWIATY | Zbiornica Księgozbiorów Zabezpieczonych | w Szczecinie] Szczecin, dnia 21. lipca 1947 r. | L.72/Sz/47. | Do | Ministerstwa Oświaty | Naczelną Dyrekcją Bibliotek | w Warszawie | W ślad za sprawozdaniem moim z dnia 14. lipca b[ieżącego] r[oku] L.72/Sz/47 | donoszę, że w dniu 16 b[ieżącego] m[iesiąca] udałam się samochodem do powiatu Pyrzyce | w celu odnalezienia dwóch [sic!] majątków Billerbeck i Hohenwalde. Nie | mając bliższych wiadomości co do położenia tych majątków wstąpiłam | do Powiatowego Urzędu Ziemskiego w Lipinach w powiecie pyrzyckim, | i po przedstawieniu tej sprawy, Komisarz Ziemski wydelegował ze | swej strony referenta, znającego dokładnie cały teren powiatu. | Przy jego pomocy szybko dojechaliśmy na miejsce, do których [sic] istotnie | były zwozone większe księgozbiory [sic] z Berlina. Jak wynika z załącz- | nych odpisów protokołów, oba księgozbiory wskutek działań wojennych | uległy zniszczeniu, szczególnie z majątku Hohenwalde z zakresu | orientalistyki. Książki w majątku tym były umieszczone na piętrze | w salach, ponieważ cały budynek spłonął w styczniu 1945 roku, | z którego pozostały jedynie zewnętrzne ściany, wszystkie książki | zostały również spalone. Widoczne były ślady spalonych książek | pomiędzy gruzami w piwnicach. | Co się tyczy drugiego księgozbioru w majątku Szczęsne (daw- | niej Billerbeck) to po zasięgnięciu ustnych informacji od tam- | t[ejszych] | obywateli, wynika, że książki były wywożone w 1946 roku na kilku | samochodach w niewiadomym kierunku. Reszta książek czy też część | którą zastaliśmy w parku znajduje się w okropnym stanie, prawie | wszystkie przemoczone, zczerniałe od deszczu, nad którymi unosi | się rój komarów nie mówiąc już o wylegarni żab. Kilka arkuszy | z dawnych druków z zakresu sztuki przewiozłam w stanie mokrym do | Sortowni w Stargardzie, gdzie po wysuszeniu złożyłam do szafy jako | dowód. Ilość tych książek została oszacowana na 10.000 tomów. | Komunikując o powyższym uprzejmie proszę o wystosowanie | odpowiedniego pisma do Zarządu Centralnego Nieruchomości Państwowy[ch] | w Poznaniu w celu dokładnego zbadania losu tego księgozbioru. | W sprawie tej będzie mógł udzielić bliższych informacji b. dyrektor | Zarządu Nieruchomości Państwowych ze Szczecina ob[ywatel] Chełkowski inz[ynier] | urzędujący obecnie w Poznaniu oraz poprzedni administrator majątku | Szczęsne, pow. Pyrzyce. | Przy tej okazji po drodze przeprowadziłam penetrację w ki[lku] | majątkach a w szczególności w maj[ątku] Sławno, Wilhelmfreude, Lubianka | które to msj[ątki] [recte majątki] zostały zdewastowane i zadnych książek nie odna- | lażłam. | 2 załączniki | Kierownik | Zbiornicy Księg[ozbiorów] Zabezp[ieczonych] M. Quirini⁷⁸.

W AZKPS znajdują się wspomniane protokoły spisane 16 VII 1947 r. w majątkach Hohenwalde (pol. Gleżno)⁷⁹ oraz Szczęsne (niem. Billerbeck, obecnie: Nadarzyn)⁸⁰. W drugim dokumencie czytamy, że mimo bardzo złego stanu książek zalecono, aby administracja majątku zabezpieczyła owe pozostałości. Z kolei w sprawozdaniu z 14 VII 1947 r.⁸¹ Maria Quirini donosiła, że ma zamiar dotrzeć również do miejscowości Parsowo (niem. Parsow), czyli jeszcze jednego miejsca przechowywania wywiezionych z Berlina cymeliów. Z dokumentu tego wynika również jasno, że poszukiwania były prowadzone na polecenie Ministerstwa Oświaty (pismo nr L.NDB.1440/47 z 3

78 AZKPS, A-8, k. 409. Pisownia oryginalna.

79 AZKPS, A-8, k. 403–404.

80 AZKPS, A-8, k. 407–408.

81 AZKPS, A-8, k. 405–406.

VI 1947 r.), które najwyraźniej systematycznie poszukiwało znajdujących się na terenie Polski zasobów Staatsbibliothek⁸².

W majątku Billerbeck ukryto liczne muzykalia, m.in. spuścizny Giacoma Meyerbeera, Karla Loewego oraz Ludwiga Erka, a także inne bezcenne manuskrypty oraz druki (np. fragmenty Luther-Sammlung)⁸³. Przytoczone powyżej dokumenty dowodzą, że przynajmniej część z nich mogła zostać ocalona⁸⁴. Maria Quirini zalecała zabezpieczenie pozostających na miejscu około dziesięciu tysięcy woluminów mimo ich bardzo złego stanu. Co więcej, postulowała podjęcie kroków zmierzających do określenia tego, kto i gdzie wywiózł w roku 1946 brakującą część księgozbioru. Czy urzędnicy Ministerstwa dotarli do inżyniera Chełkowskiego, a jeśli tak, to co im powiedział? Z całą pewnością warto podjąć dalsze badania, by to ustalić.

Całość swoich działań Maria Quirini podsumowała w sprawozdaniu z 14 V 1950 roku⁸⁵. Na podstawie tego dokumentu Ryszard Nowicki⁸⁶ szacuje, że w szczecińskim ośrodku w l. 1947–50⁸⁷ zabezpieczono i zwieziono⁸⁸ 668 377 tomów, w tym 9 742 woluminy nut. Zdecydowaną większość pracy wykonano w centrali, jednak w pozostałych oddziałach również zabezpieczono obszerne księgozbiory, mianowicie:

- Szczecin: 377 068 tomów, w tym 5 491 nut,
- Koszalin: 64 689 tomów, w tym 187 nut,
- Stargard: 31 462 tomów, w tym 276 nut,
- Słupsk: 117 165 tomów, w tym 761 nut,
- Wałcz: 77 993 tomów, w tym 3 027 nut.

Książki przekazano do różnych instytucji w całym kraju, m.in. do Gdańska, Krakowa, Łodzi, Poznania, Torunia i Warszawy. Ponadto wiele wskazuje na to, że zasoby

82 Z archiwaliów przechowywanych w ABJ ADMO wynika, że Maria Quirini dotarła do Parsowa. Autor niniejszych rozważań zamierza opracować w osobnym studium całość działań dotyczących zabezpieczenia muzykaliów z berlińskiej Staatsbibliothek w Polsce.

83 W. Schochow, *Bücherschicksale*, s. 136–138.

84 W tym kontekście warto przyjrzeć się dokładniej autografom Karla Loewego, które są przechowywane zarówno w Książnicy Pomorskiej, jak i Archiwum Państwowym w Szczecinie. Trzeba jednak pamiętać, że Loewe przez większość swojego życia był związany ze Szczecinem, dlatego zbiory te wcale nie musiały pochodzić ze Staatsbibliothek. Na tym etapie badań nie można jednak wykluczyć, że część z nich została ocalona w majątku Szczęsne (Billerbeck).

85 AAN, Ministerstwo Oświaty, sygn. 6955, por. też: AZKPS, A-11, k. 53–78.

86 Nowicki zauważa, że w sprawozdaniu Quirini pojawiają się drobne błędy i przeoczenia, dlatego jego szacunki nieco różnią się od liczb podanych w źródle, zob.: R. Nowicki, „Rezultaty działalności Zbiornicy”, s. 172, 175–187.

87 Według stanu na 1 V 1950 r., zob.: AAN, Ministerstwo Oświaty, sygn. 6955, k. 10–15.

88 Pod koniec maja 1947 r. zbiornica otrzymała do dyspozycji samochód ciężarowy, dzięki czemu mogła rozpocząć zwożenie z terenu książek zabezpieczonych we wcześniejszych okresach (AAN, Ministerstwo Oświaty, sygn. 6955, k. 2). Wydaje się zatem, że nie można łatwo zsumować zasobów ocalonych do roku 1946 (ok. 900 000 woluminów) oraz tych z okresu 1947–50 (668 377 woluminów). Na temat szacunkowej liczby ocalonych egzemplarzy zob. też: P. Garlicki, „Maria Quirini i inni pracownicy”, s. 73.

zbiornicy zasilaly również prywatne biblioteki lokalnych pisarzy i artystów. Na przykład Witold Wirpsza, który od roku 1947 pełnił funkcję kierownika Wydziału Kultury i Sztuki w Urzędzie Wojewódzkim w Szczecinie, w czerwcu 1948 r. prosił Marię Quirini, aby przekazała książki Jerzemu Andrzejewskiemu oraz Konstantemu Ildefonsowi Gałczyńskiemu. Ten pierwszy deklarował chęć pozyskania m.in. powieści w języku angielskim i francuskim oraz pozycji z zakresu muzykologii⁸⁹. Wydaje się zatem, że część muzykaliów zabezpieczonych w Szczecinie mogła również trafić w ręce prywatne. Wreszcie nie ulega wątpliwości, że wiele materiałów w ogóle nie trafiło do zbiornicy. Zasoby ulegały rozpraszaniu szczególnie przed 1946 r., ale również później, a książki wywoziły zarówno nieuprawnione (tj. nie posiadające zgody Ministerstwa Oświaty) instytucje, jak i osoby prywatne⁹⁰. Pracowników zbiornicy (z wyjątkiem kierowcy) zwolniono na początku roku 1950⁹¹, natomiast Maria Quirini w l. 1950–51 została zatrudniona w Wojewódzkiej Bibliotece Publicznej (obecnie Książnica Pomorska), zaś w późniejszych okresach pełniła funkcje kierownicze w Bibliotece Pomorskiej Akademii Medycznej w Szczecinie oraz w Bibliotece Akademii Medycznej w Krakowie⁹². W maju 1950 r. w magazynach zbiornicy pozostawały 372 282 tomy. 16 VI tego roku Franciszek Szymiczek został upoważniony do likwidacji zbiorów. Wybrał kilkanaście tysięcy pozycji do przewiezienia na Śląsk, resztę natomiast pozostawił na miejscu lub przeznaczył na makulaturę⁹³. Wśród książek przejętych w 1950 r. z magazynu zbiornicy przy ulicy Dworcowej w Szczecinie znalazło się zaledwie 168 tomów nut⁹⁴, wydaje się zatem, że zdecydowana większość muzykaliów zabezpieczonych przez Marię Quirini musiała zostać rozdysponowana wcześniej.

ZAKOŃCZENIE

W wyniku relokacji zbiorów bibliotecznych, do której doszło w trakcie oraz po zakończeniu II wojny światowej, na terenie Polski znalazły się bezcenne muzykalia, w tym liczne autografy najważniejszych kompozytorów europejskich. W procesie ochrony tych zasobów ogromną rolę odegrały działania nadzorowane przez Ministerstwo Oświaty. Na terenie Pomorza Zachodniego przedstawicielką władz centralnych była Maria Quirini, która – najpierw jako pracownica Delegatury Ministerstwa

89 „Szanowna Pani! | Zwracam się znowu do Pani po pomoc. | Otóż – jak wiadomo, osiedlili się tutaj nasi | znakomici pisarze Andrzejewski i K. I. Gałczyński, | którzy prosili mnie o uzupełnienie bibliotek. | Otóż prośby tych panów są takie: | 1. Gałczyński: wszelkie poezje po niemiecku, | francusku, angielsku. | Klasycy niemieccy. Szekspir. | 2. Andrzejewski: powieści francuskie i angielskie, | klasycy w tych obydwu | językach, muzykologia. | Załączam serdeczne pozdrowienia. | Witold Wirpsza | 4 [2] / VI. 48.”, por.: AZKPS, A-9, k. 620. Więcej na ten temat zob.: A. Borysowska, „Pisarze i książki”, s. 5–13.

90 R. Nowicki, „Działalność krakowskiej Delegatury”, s. 92–93.

91 AAN, Ministerstwo Oświaty, sygn. 6955, k. 6, AZKPS, A-11, k. 46.

92 P. Garlicki, „Maria Quirini i inni pracownicy”, s. 70.

93 R. Nowicki, *Rola katowickiej Zbiornicy*, s. 147–156.

94 AZKPS, A-11, k. 79–82; zob.: R. Nowicki, *Rola katowickiej Zbiornicy*, s. 153.

Oświaty do zabezpieczenia księgozbiorów opuszczonych i porzuconych w Krakowie, a później kierowniczka Zbiornicy Księgozbiorów Zabezpieczonych w Szczecinie – nadzorowała prace nad poszukiwaniem, ochroną i repartycją odnalezionych zasobów. Na obszarze jej działalności znajdowały się zarówno księgozbiory pochodzące ze Szczecina i regionu Pomorza Zachodniego, jak i materiały relokowane z innych obszarów w obawie przed nalotami, np. cymelia z berlińskiej Staatsbibliothek ukryte w miejscowościach Hohenwalde (pol. Gleźno) oraz Billerbeck (pol. Szczęsne; obecnie: Nadarzyn). Jak wynika z przebadanych materiałów archiwalnych część zbioru z Billerbeck została wywieziona w roku 1946 w nieznanym kierunku, toteż można żywić nadzieję, że odnajdzie się pewnego dnia w jakiejś zapomnianej bibliotece w Polsce, Ukrainie, Białorusi, Rosji albo w innym jeszcze miejscu (np. w zbiorach prywatnych). Jednocześnie warto wskazać, że na miejscu zostało ok. dziesięć tysięcy woluminów. Były one w bardzo złym stanie, a jednak Maria Quirini postulowała zabezpieczenie i ochronę tego, co można było jeszcze uratować. Konieczne są zatem dalsze badania nad tym zagadnieniem. Być może pozwolą one ustalić, co stało się z tym księgozbiorem i gdzie się obecnie znajduje. To samo dotyczy innych zasobów, np. materiałów przewiezionych z Berlina do miejscowości Parsowo (niem. Parsow), Mierzyn (niem. Altmarrin) oraz Skoczów (niem. Schötzow), a także do wielu innych lokalizacji.

Przeprowadzone badania przekonują, że należy zdecydowanie pozytywnie ocenić działalność Zbiornicy Księgozbiorów Zabezpieczonych w Szczecinie i jej kierowniczki Marii Quirini. Ocalała ona setki tysięcy druków i manuskryptów, w tym blisko dziesięć tysięcy tomów muzykaliów. Materiały te trafiły do wielu instytucji w całej Polsce, toteż warto przyrzeć się dokładniej ich losom. Na szczególną uwagę zasługuje to, że całość zbiorów posegregowano według wskazówek Ministerstwa Oświaty, dzięki czemu repartycja przebiegała w sposób przemyślany i celowy, a materiały były wysyłane do instytucji zajmujących się odpowiednim obszarem tematycznym. Wydaje się zatem, że można oczekiwać ciekawych znalezisk muzycznych o proveniencji szczecińskiej (a także być może berlińskiej, greifswaldzkiej i innych) w księgozbiorach takich instytucji jak Biblioteka UMK w Toruniu, Biblioteka Narodowa w Warszawie i inne.

BIBLIOGRAFIA

- Aktualne zagadnienia bibliotekarskie. Pierwsza powojenna konferencja okręgowych wizytatorów bibliotek w dniach 24–27 października 1945 r. w Pabianicach.* Warszawa: Ministerstwo Oświaty, 1946.
- Bestände der ehemaligen Preussischen Staatsbibliothek zu Berlin in der Jagiellonen-Bibliothek. Forschungsstand und -perspektiven,* red. Monika Jaglarz, Katarzyna Jaśtał. Berlin: Peter Lang Verlag, 2018.

- Biliński, Lucjan. „Zbiory historyczne i regionalne w bibliotekach publicznych a Narodowy Zasób Biblioteczny”. W: *Zbiory zabytkowe w bibliotekach publicznych. Materiały z konferencji. Opole, 5–6 listopada 1998*, red. Mirosława Koćwin, 29–74. Opole: Wojewódzka Biblioteka Publiczna im. Emanuela Smołki w Opolu, 1998.
- Borysowska, Agnieszka. „Główne zespoły proveniencyjne w zabytkowych zbiorach Książnicy Pomorskiej im. Stanisława Staszica w Szczecinie”. W: *Książka dawna i jej właściciele = Early Printed Books and Their Owners*, red. Dorota Sidorowicz-Mulak, Agnieszka Franczyk-Cegła. T. 1, 133–155. Wrocław: Ossolineum, 2017.
- Borysowska, Agnieszka. „Pisarze i książki. Glosa do działalności Zbiornicy Księgozbiorów Zabezpieczonych (1947–1950) w Szczecinie”. *Bibliotekarz Zachodniopomorski* 53, nr 2 (2012): 5–13.
- Chylińska, Anna, Jadwiga Rynkiewicz. „Zbiory muzyczne Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki Publicznej w Szczecinie”. *Bibliotekarz* 33, nr 7–8 (1966): 228–231.
- Drózdź Andrzej. „Działalność katowickiej Zbiornicy Księgozbiorów Zabezpieczonych na Górnym i Dolnym Śląsku w latach 1947–1955”. *Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka* 67, nr 2 (2012): 81–101.
- Dziechciowska Wiesława. „XVIII-wieczne wydania nut w Oddziale muzyczno-fonograficznym Książnicy Szczecińskiej”. *Bibliotekarz Zachodniopomorski* 28, nr 1–2 (1987): 44–57.
- Dziechciowska Wiesława. „Zbiory muzyczno-fonograficzne Książnicy Szczecińskiej”. *Bibliotekarz Zachodniopomorski* 28, nr 1–2 (1987): 33–43.
- Garlicki Przemysław. „Maria Quirini i inni pracownicy Zbiornicy Księgozbiorów Zabezpieczonych w Szczecinie”. *Bibliotekarz Zachodniopomorski* 54, nr 2–3 (2013): 69–74.
- Garlicki Przemysław. „Teki Marii Quirini jako źródło do dziejów poniemieckich księgozbiorów na Pomorzu Zachodnim”. W: *Księgozbiory rozproszone. Losy księgozbiorów historycznych po II wojnie światowej. Materiały z konferencji naukowej zorganizowanej przez Muzeum Zamkowe w Malborku 19 października 2012 roku*, red. Aleksandra Siuciak, 83–94. Malbork: Muzeum Zamkowe w Malborku, 2015.
- Górny, Tomasz. „Muzyczne tajemnice Szczecina”. *Ruch Muzyczny* 66, nr 21 (2022): 42–43.
- Grycz, Józef. *Wskazówki dla prowadzących akcję zabezpieczenia bibliotek i zbiorów bibliotecznych*. Warszawa–Poznań: Ministerstwo Oświaty Wydział Bibliotek–Drukarnia św. Wojciecha, 1945.
- Jaglarz, Monika, Julia Madajczak. „Berlinka”. W: Julia Madajczak, Katarzyna Granicka, Szymon Gruda, Monika Jaglarz, José Luis de Rojas, *Aztecka układanka. Szesnastowieczny rękopis ze zbiorów Biblioteki Jagiellońskiej*, red. Julia Madajczak, Szymon Gruda, 15–24. Warszawa: Wydawnictwa UW, 2021.
- Jazdon, Artur. „Bolesław Świdorski jako kierownik Zbiornicy Księgozbiorów Zabezpieczonych w Poznaniu – przyczynek do poznańskiego okresu działalności”. W: *Bibliotekarstwo według Bolesława Świdorskiego – myśl, praktyka, dydaktyka. Księga pamiątkowa*, red. Stanisława Kurek-Kokocińska, 35–55. Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe, 2009.
- Judek, Cecylia. „Zbiory specjalne”. W: *Od Stadtbibliothek do Książnicy Pomorskiej 1905–2005 = From the Stadtbibliothek to the Pomeranian Library 1905–2005 = Von der Stadtbibliothek zur Pommerschen Bibliothek 1905–2005*, red. Hanna Niedbał, Barbara Chojnacka, Agnieszka Gnat-Leśniańska, 87–120. Szczecin: Książnica Pomorska, 2005.
- Kalicki, Włodzimierz. *Ostatni jeniec wielkiej wojny. Polacy i Niemcy po 1945 roku*. Warszawa: Wydawnictwo W.A.B., 2002.
- Knot, Antoni. *Polskie prawo biblioteczne. Zbiór przepisów prawnych dotyczących bibliotek*. Wrocław–Warszawa: Książnica-Atlas, 1947.

- Mazikiewicz, Małgorzata. „Kolekcja starych druków muzycznych w zbiorach Książnicy Pomorskiej”. W: *Biblioteka muzyczna 2000–2006 = Music Library 2000–2006*, red. Stanisław Hrabia, Andrzej Spóz, 67–76. Warszawa: Wydawnictwo SBP, 2008.
- Mazikiewicz, Małgorzata. „Zbiory muzyczne biblioteki Marienstifts-Gymnasium w zasobie Oddziału Muzycznego Książnicy Pomorskiej”. W: *Biblioteka muzyczna 2000–2006 = Music Library 2000–2006*, red. Stanisław Hrabia, Andrzej Spóz, 91–94. Warszawa: Wydawnictwo SBP, 2008.
- Mazikiewicz, Małgorzata. „Zbiory muzyczne Książnicy Pomorskiej w Szczecinie”. W: *Biblioteka muzyczna 2000–2006 = Music Library 2000–2006*, red. Stanisław Hrabia, Andrzej Spóz, 95–100. Warszawa: Wydawnictwo SBP, 2008.
- Mężyński, Andrzej. *Józef Grycz (1890–1954) organizator polskiego bibliotekarstwa*. Warszawa: Wydawnictwo SBP, 2020.
- Nowicki, Ryszard. „Aleksander Birkenmajer jako wizytator Zbiornicy Księgozbiorów Zabezpieczonych we Wrocławiu”. *Biblioteka* 17, nr 26 (2013): 139–151.
- Nowicki, Ryszard. *Działalność Aleksandra Birkenmajera na rzecz ochrony zbiorów bibliotecznych. Ziemie zachodniej i północnej Polski w latach 1945–1947*. Poznań: Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu, 2006 (= Prace Biblioteki Uniwersyteckiej 27).
- Nowicki, Ryszard. „Działalność krakowskiej Delegatury Ministerstwa Oświaty do zabezpieczenia księgozbiorów opuszczonych i porzuconych na Pomorzu Zachodnim”. W: *Ochrona zbiorów bibliotecznych*, red. Ryszard Nowicki, Joanna Gomoliszek, Katarzyna Wodniak, 85–96. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, 2016.
- Nowicki, Ryszard. „Działalność Stanisława Sierotwińskiego w latach 1945–1946 jako delegata Ministerstwa Oświaty do zabezpieczania księgozbiorów opuszczonych i porzuconych na Ziemiach Zachodnich”. *Roczniki Biblioteczne* 50 (2006): 13–44.
- Nowicki, Ryszard. „Księgozbiory zabezpieczone w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II w Lublinie”. W: *Biblioteka w czasie – czas w bibliotece*. T. 1, *Przez dzieje ku współczesności*, red. Stanisława Wojnarowicz, Bogusław Kasperek, 187–203. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2015.
- Nowicki, Ryszard. „Polskie zbiornice księgozbiorów zabezpieczonych w latach 1947–1955”. W: *Oblicza współczesnej bibliologii. Konteksty i transgresje*, red. Grzegorz Czapnik, Zbigniew Gruszka, Jacek Ladorucki, 115–137. Łódź–Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego–Wydawnictwo SBP, 2014.
- Nowicki, Ryszard. *Powojenna ochrona zbiorów bibliotecznych w Polsce w latach 1944–1955. Wybór źródeł*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, 2013.
- Nowicki, Ryszard. „Rezultaty działalności Zbiornicy Księgozbiorów Zabezpieczonych w Szczecinie w latach 1947–1950”. *Roczniki Biblioteczne* 51 (2007): 169–188.
- Nowicki, Ryszard. „Rola Józefa Grycza w powojennej ochronie zbiorów bibliotecznych”. *Z badań nad książką i księgozbiorami historycznymi* 5 (2011): 89–108.
- Nowicki, Ryszard. *Rola katowickiej Zbiornicy Księgozbiorów Zabezpieczonych w powojennej ochronie zbiorów bibliotecznych w Polsce*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, 2015.
- Nowicki, Ryszard. „Rozpraszenie księgozbiorów na przykładzie działalności Zbiornicy Księgozbiorów Zabezpieczonych w Katowicach w latach 1947–1955”. W: *Księgozbiory rozproszone. Losy księgozbiorów historycznych po II wojnie światowej. Materiały z konferencji naukowej zorganizowanej przez Muzeum Zamkowe w Malborku 19 października 2012 roku*, red. Aleksandra Siuciak, 31–50. Malbork: Muzeum Zamkowe w Malborku, 2015.

- Nowicki, Ryszard. „Zabezpieczanie księgozbiorów po II wojnie światowej w Polsce”. *Napis* 11 (2005): 277–287.
- Nowicki, Ryszard. „Zbiory specjalne w zbiornicach księgozbiorów zabezpieczonych. Przyczynek do odbudowy bibliotek i bibliotekarstwa polskiego”. W: *Zbiory specjalne w bibliotekach polskich. Problematyka badawcza i organizacyjna*, red. Agnieszka Borysowska, 213–227. Szczecin: Książnica Pomorska im. Stanisława Staszica w Szczecinie, 2015 (= Bibliotekarz Zachodniopomorski 14).
- Oświęcińska, Alicja. „Wybrane XIX-wieczne druki muzyczne w zbiorach Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki Publicznej w Szczecinie”. *Bibliotekarz Zachodniopomorski* 21, nr 3 (1980): 16–21.
- Pietrzyk, Zdzisław. „Polonica in Albums Forming Part of the Former Prussian State Library in Berlin (Now Held by the Jagiellonian Library) Which Were Brought to Light in 2014”. W: *Bestände der ehemaligen Preussischen Staatsbibliothek zu Berlin in der Jagiellonen-Bibliothek. Forschungsstand und -perspektiven*, red. Monika Jaglarz, Katarzyna Jaśtał, 103–116. Berlin: Peter Lang Verlag, 2018.
- Rosenbaum, Sebastian. „Bibliotekarz, historyk, agent. Casus Franciszka Szymiczka”. *Studia Śląskie* 68 (2009): 134–169.
- Schochow, Werner. *Bücherschicksale. Die Verlagerungsgeschichte der Preussischen Staatsbibliothek. Auslagerung, Zerstörung, Entfremdung, Rückführung. Dargestellt aus den Quellen*. Berlin–New York: Walter de Gruyter, 2003.
- Sidorowicz-Mulak, Dorota. „Kulisy budowania ossolińskiej kolekcji starych druków w powojennym Wrocławiu w latach 1946–1949”. W: *Mówią zbiory. Wykłady ossolińskie 2019–2020*, red. Teresa Sokół, 227–272. Wrocław: Ossolineum, 2020.
- Świątek, Urszula. „Muzykalia z Biblioteki Majorackiej Schaffgotschów w świetle inwentarza muzycznego PL-Wn Mus. 1338”. Praca licencjacka, Uniwersytet Warszawski 2021.
- Wehrmann, Martin. *Geschichte der Bibliothek des Marienstifts-Gymnasiums in Stettin*. Stettin: Hessenland, 1894.

RELOCATION OF MUSIC-RELATED SOURCES AFTER WORLD WAR II: THE CASE OF WEST POMERANIA

The first section of this article describes how library collections were safeguarded in post-war Poland. On the basis of earlier findings (mainly by Ryszard Nowicki), three periods have been distinguished:

- 1944–1946: the legal framework was formed, along with the key terms applied during the book-and-archive protection campaign. A branch of the Ministry of Education was established in Kraków for the protection of book collections ‘abandoned or left behind’. During this period, work focused on physically protecting the many collections from perishing;
- 1947–1949: Centres for Protected Book Collections were established in Kraków, Toruń, Gdańsk, Szczecin, Katowice, Poznań and Wrocław, for the purpose of sorting the previously secured materials and assigning them to appropriate institutions throughout Poland;
- 1950–1955: most of the above-mentioned centres closed down, and the task of protecting and redistributing library collections was entrusted to the Centre for Protected Book Collections in Katowice.

The second section of the article attempts to reconstruct how music-related sources were protected and relocated in Szczecin and West Pomerania between the end of the Second World War and the early 1950s. This study is based on archive research carried out in the Pomeranian Library in Szczecin, Central Archives of Modern Records in Warsaw and Jagiellonian Library in Kraków. The principles behind the protecting and redistributing process are discussed, and the main places to which sheet music and books on music were sent are outlined. In addition, previously unknown materials concerning the fate of the Berlin Preußische Staatsbibliothek's collections hidden in Gleżno (Hohenwalde) and Szczęsne (Billerbeck, now Nadarzyn) are analysed. Finally, the author points out the need for further research into both the music collections in the Pomeranian Library and the relocating of music sources, such as the cimelia transported from Berlin to Parsowo (Parsow), Mierzyn (Altmarrin) and Skoczów (Schötzow).

Translated by Tomasz Zymer

Słowa kluczowe / keywords: Preußische Staatsbibliothek, Szczecin, Pomorze Zachodnie / West Pomerania, ochrona księgozbiorów / protecting book collections, II wojna światowa / World War II, muzykalia / music-related sources, Maria Quirini

---

Tomasz Górny jest adiunktem w Instytucie Muzykologii Uniwersytetu Warszawskiego. Studiował literaturoznawstwo na uniwersytetach w Krakowie, Tuluzie i Düsseldorfie oraz muzykę organową w Konserwatorium w Amsterdamie (pod kierunkiem Jacquesa van Oortmerssena i Pietera van Dijka). Jego artykuły ukazują się w wiodących czasopismach muzykologicznych (m.in. *Early Music*, *Bach-Jahrbuch*, *Notes*). Ostatnio opublikował monografię zatytułowaną „*Trzecia część Clavier Übung*” *Johanna Sebastiana Bacha. Muzyka i znaczenie* (Kraków 2019).
tp.gorny@uw.edu.pl

Archiwalne zeszyty „Muzyki” 2010–2022

zamówienia: wydawnictwo@ispan.pl
